

Nasrullah Purdževadi

BOHEMSTVO U HAFIZA¹

Izgubljena bliskost

Ako bismo ljubav i interesovanje prema nekom našem pjesniku mjerili brojem knjiga i članaka koji su o njemu objavljeni, trebali bismo kazati da je Hafiz u posljednjih pedeset godina bio najomiljeniji iranski pjesnik. Istraživanja o Hafizovu životu i društvenim uvjetima njegova života, knjige i članci koji su napisani kako bi razriješili neka pitanja u njegovom Divanu jesu radovi kakvi nisu napisani niti o jednom drugom pjesniku. Međutim, unatoč postojanju svih ovih radova, mi osjećamo da u Hafizovoj poeziji *Jezika Tajnovitosti* još uvijek postoje tajne do kojih nismo doprli. Štaviše, katkada se može postaviti pitanje da li su nas ova istraživanja i djela zaista približila Hafizu. Da li su u manjoj mjeri od nas Hafiza razumijevali njegovi davnašnji čitaoci koji pred sobom nisu imali

---

¹ Napomena prevodioca: Ovdje, zbog ograničenog prostora, prenosimo tek jedan dio od dva nama poznata teksta o Bohemstvu u Hafiza autora Nasrullahu Purdževadija. No, imajući u vidu značaj ovog autora u dotoj oblasti, barem uvodni dio njegovog teksta će nam ponuditi zanimljivu informaciju, dostoјnu i autora i pjesnika čijemu djelu autor pristupa. Tekst „Hafızın Rindliği - I“ čiji izvod donosimo je objavljen u zborniku tekstova Nasrullahu Purdževadija prevedenom na turski jezik: Nasrullah Pürcevadi: Can Esintisi – İslamda Şiir Metafiziği (Dašak duše – metafizika poezije u islamu), İnsan Yayınları, İrfan dizisi, İstanbul 1998., 448 str. (spomenuti tekst - str. 215-246.; prevedeno od str. 215-227)

kritička izdanja Hafizova Divana, koji u ovom stupnju nisu uspijevali razriješiti strukturalnu i značenjsku snagu u Hafizovim stihovima, koji nisu imali konkretne podatke o Hafizovu životu i socijalnim uvjetima njegova vremena?

Postavljajući ovo pitanje, ne želim negirati vrijednost napisanih djela i sprovedenih istraživanja. Štaviše, valorizirajući naš odnos koji smo zauzeli prema Hafizu i poredeći ga sa odnosom naših predaka, to želim ukazati na nedostatke u našim istraživanjima Hafiza. Istraživanja koja su u toku posljednje četiri decenije sproveđena o Hafizu nesumnjivo su doprinijela nove spoznaje o pjesniku i njegovoj poeziji, i mi ga danas u formalnom smislu bolje poznajemo. Međutim, mi smo izgubili snagu kojom su naši preci iznutra, smisaono prepoznivali Hafiza. Većina nas je, poput naših djedova bliska sa Hafizovim djelom, čak njegov Divan čitamo i više negoli su čitali naši preci. Međutim, oni su se drukčije saživljavali sa Hafizovom poezijom. No, naši preci su imali drugačiji pristup Hafizu, a naš pristup je drugačiji. Razlika između ova dva pristupa jednostavno se može razaznati porede li se suvremena djela napisana o Hafizu i komentari koje su naši preci pisali kako bi analizirali Hafizove pjesme. Otuda nema potrebe da mi sada ulazimo u raspravu i poređenje starih komentara i novih studija. Ono što je za nas ovdje važno jeste poznavati razloge ove različitosti.

Iako i mi kao i naši preci volimo Hafiza, i premda smo fascinirani njegovom poezijom, prisnost koju su oni osjećali prema Hafizu i njegovom poetskom svijetu jeste prisnost koju smo mi izgubili. Hafizovi čitaoci u prethodnih sedam stoljeća su bolje razumijevali vezanost pjesnika za Tvorca i stvorene. Oni su u ovoj vezanosti suošjećali sa pjesnikom. Njihov ideal bio je naći se na stupnju o kojem im pjesnik govori svojim stihovima. Hafiz je za njih predstavljaо govor iz svijeta tajni; njegove riječi su predstavljale darove iz svijeta ezoterije. Njihova prisnost sa tim riječima i stihovima bila je rezultat njihove vjere u svijet ezoterije, u svijet duhovnosti. I upravo su s pomoću blagoslova ove vjere uspijevali postići emocionalnu identifikaciju sa pjesnikom, u sjenci vremena i aktualnog trenutka uspijevali su priskrbiti osebujan segment značenja poezije. Da su se u toj situaciji usmjerili istraživanju Hafiza, to bi po svemu bilo u okviru prethodnih saznanja.

Međutim, u ovom vremenu je potpuno promijenjen naš odnos prema Hafizovoj poeziji i prema ezoteričkoj iranskoj poeziji uopće. Mi smo svakog dana postajali sve siromašniji za iskustvo prisnosti sa svjetom ezoterije i svjetom duhovnosti koje su posjedovali naši preci, otuđili smo se od svijeta ezoteričke poezije. Svijet u kojem danas dišemo nije isti svijet u kojem nam je pjesnik govorio svoju poeziju. Naša veza sa svjetom, ljudima i Gospodarom Svijetova drukčija je od one veze koju je posjedovao Hafiz. Mi smo u tolikoj mjeri odmaknuti od tog svijeta da se ne zadržavamo na potpunom nerazumijevanju značenja Hafizovih pjesama, već smo, štaviše, počeli nijekati postojanje ovih značenja. Još više zabrinjava što smo prema tome postali nemarni. Hafizov jezik za nas nije jezik Tajnovitosti. Mi u svojim istraživanjima Hafiza pokušavamo racionalno razlučiti Hafizove pojmove, međutim zaboravljamo da je temeljni izvor poezije zaseban svijet izvan racia i racionalnoga. Mi značenja poezije svodimo na razinu racionalno spoznatljivih pojmoveva. I stoga, spoznaje do kojih dolazimo nisu ezoteričke niti stečene unutarnjim mirom, već su racionalne i pojavnne. Za spoznaju pojavnog je potrebna distanca. Otuda, nova saznanja koja smo postigli o pjesniku i njegovoj poeziji ne približavaju nas njemu, već povećavaju distancu. A ova činjenica predstavlja veliki gubitak.

Što treba učiniti kako bi se taj gubitak otklonio? Kako se ponovo može približiti Hafizovu svijetu i ezoteričkom okviru njegove poezije? Prvi odgovor koji pada na pamet jeste djelati kako bi se nanovo postigla ta bliskost, vratiti se vjeri, duhovnom svijetu naših predaka i unutarnjem, srčanom odnosu spram iranskoj književnoj tradiciji svojstvene ezoteričke poezije. No, sve da je to i moguće, to nije ono što mi možemo učiniti. Mi se danas, zbog intenziviteta te prisnosti naših predaka nismo u stanju vratiti vjeri koju su oni osjećali spram osebujnog svijeta poezije, niti čitati Hafiza na način na koji su ga oni čitali. Mi smo osuđeni da ostanemo zarobljenicima racionalnih pojmoveva i realistične spoznaje.

I ma koliko mi ne uspijevali reinkarnirati nekadašnju prisnost sa Hafizovim svijetom poezije i ostajali vjerni racionalnom i realističkom promišljanju, nismo prinuđeni pored svega toga postavljati pred sebe nove zapreke. Nasuprot tome, moguće je uspostaviti novi način približavanja semantici Hafizove poezije, pa i generalno osebujne ezoterične poezije

na perzijskom jeziku, te otkloniti ono što smo izgubili pod utjecajem odmicanja od značenja Hafizove poezije. Kako smo već naglasili, mi smo napravili veliku grešku u pojmovnom određenju Hafizove poezije. Ova greška se sastoji u tome što smo značenje stihova iz njihovog semantičkog polja sveli i prebacili u polje racionalnih pojmoveva. Drugim riječima, mi smo Hafizov način razmišljanja srcem zamijenili racionalnim razmišljanjem. Ono što se sada može uzčiniti kako bi se nadoknadilo izgubljeno jeste da o ovom načinu razmišljanja raspravljamo unutar njegove temeljne postavke. Iako će naš pristup definiranju Hafiza i u ovoj raspravi biti realističan i pojmovan, ono što je u vezi sa ovim definiranjem zadobit će svoje stvarno mjesto, u svojoj temeljnoj postavci. Kako je moguće opravdati ovu raspravu? Kako je moguće Hafizovu poeziju predstaviti u ezoteričkom a ne u egzoteričkom semantičkom polju?

Istraživanja Hafiza i fenomenologija

Metod onoga što želimo predstaviti o istraživanju Hafiza sa ezoteričkog aspekta razlikuje se od metoda suvremenih istraživača Hafizova djela. Zapravo, prvi korak koji na ovom putu valja napraviti jeste ispraviti greške u koje su generalno zapadali suvremeni istraživači. Greška u koju su ovi istraživači zapadali nije to što su nastojali definirati Hafiza preko realističnih i racionalističkih formi, kako se to uobičajeno navodi. Štaviše, njihove greške leže u činjenici da su oni sve što je vezano za njihovo tumačenje svodili na jednu razinu. Manje-više svi opažaju da Hafizova misao nije filozofska, međutim, oni ne nastoje spoznati karakter pjesnikova mišljenja niti mu dati ono mjesto koje mu pripada. Hafizova misao jeste misao potekla iz srca.² Međutim, istraživači su o ovakovom načinu mišljenja raspravljadi iz svoje vizure racionalnog razmišljanja, te su stoga

² Misao ili razmišljanje koje potiče iz srca jeste termin koji Feriduddin Attar koristi kako bi mišljenje proisteklo iz ezoterične spoznaje razdvojio od racionalnog mišljenja. Attar je uspostavio i termine za zaseban jezik svakog pojedinog načina mišljenja, tako da je jezik mišljenja prositeklog iz srca nazvao jezikom stanja, dok je jezik racionalnog mišljenja nominirao kao jezik govora. V. Attar, Musibet-name, Tahran 1338, str. 56-57 i članak autora u knjizi Can Esintisi, (Dašak duše) tekst „Religijska filozofija i posvećenje perzijskog jezika“ str. 17.

Hafiza analizirali u horizontima vlastitih spoznaja. Sada, kad obratimo pažnju na studije koje su o Hafizovu djelu napravili ovi istraživači, mi ovdje, više negoli što upoznajemo samog Hafiza, upoznajemo same istraživače i njihov način razmišljanja i vjerovanja. Dok su oni istraživali i tumačili Hafizovu poeziju, neopaženo su u te komentare uvrštavali vlastite predrasude, vjerovanja i podatke o vremenu u kojem žive. Uočljiva karakteristika novih tumačenja vezanih za Hafizovu poeziju jesu njihovi politički i ponekad socijalni aspekti, i to upravo zbog značaja koji su ova dva aspekta zadobila u suvremenom svijetu. Naravno, u ovim tumačenjima ili tumačenjima donesenim na poeziji drugih autora, moguće je posmatrati utjecaje drugih misaonih tokova ili individualističkog pristupa.

Tumačenje Hafizove poezije u skladu sa novim tokovima funkcioniра kao smetnja, kao zavjesa koju postavljamo između sebe i pjesnika. No, zasigurno nije u potpunosti pogrešno koristiti se ovim tokovima pri tumačenju ove poezije. Socijalna i politička situacija u kojoj je živio svaki pojedini pisac ili pjesnik mogla je utjecati na autorovo djelo. Rečeno je u potpunosti validno kada je riječ o Hafizovoj poeziji, i ovakva vrsta istraživanja i analize nas s nekih aspekata može približiti Hafizu. Međutim, greška u koju su zapadali ovi komentatori i istraživači bila je u tome što su vrijednosti postavljene unutar svog misaonog toka smatrati apsolutnim, i što su sve tumačili držeći se tek jednog pravca. Onaj koji tumači poeziju sa jednog aspekta, i koji slijedi samo jedan moderni pravac razmišljanja, osobito kada pred sebe za temelj postavi sociologiju, svako značenje prenosi u smislu socijalnog, političkog ili individualnog, i tvrdi, štaviše insistira na tome da njegova tumačenja predstavljaju stvarno značenje pjesama, i tim postupkom prekriva transpoziciju značenja. Obraćajući pažnju na ovu poteškoću, prvi korak koji valja napraviti kako bi se primaklo značenju poezije jeste otkloniti prepreke i podići zavjese. No, kako?

Uzeti za osnov jedan način razmišljanja, i raspravljati o značenjima unutar nekog specifičnog ezoteričkog ili teološkog djela s aspekta koji nam nameće dati način razmišljanja, te sva značenja podvesti pod određeni niz pojmova predstavlja grešku u koju su naši istraživači zapali u svojoj oduševljenosti prvcima modernog mišljenja kakvo se razvijalo u Evropi. Ovaj stav koji se terminološki određuje kao redukcija je evropskim

naučnicima s kraja 19. i početka 20. stoljeća predstavljao najveću smetnju da upoznaju sadržaj određenih ezoteričkih i teoloških djela. Raduje to što se u posljednjih pet decenija javila promjena među misliocima, tako da je uveden novi metod koji omogućuje da istraživači ovakvih djela otklone prepreke na svome putu, da se prikuče stvarnim značenjima. Ovaj metod, nominiran kao fenomenologija, primjenjivan je u književnoteorijskim istraživanjima, a osobito u istraživanjima književnosti koja sadrži elemente ezoteričnoga i teološkoga. Ovaj metod može se primjenjivati kako bi se razumjela ne samo Hafizova poezija, već sufijska poezija svojstvena autorima koji su pisali na perzijskom jeziku. Koliko god da je primjena ovog metoda unijela promjena u evropsko mišljenje u oblastima kakve su povjest religije ili vjerska misao uopće, toliko može promijeniti i fizionomiju istraživanja Hafiza u suvremenom svijetu. Ovaj metod nas uči da izravno uđemo u pjesnikov poetski svijet i sfere njegove misli, umjesto da o Hafizu raspravljamo u okvirima svog načina mišljenja i da značenja stihova reduciramo na jedan aspekt unutar modernih tokova misli. Fenomenologija naš um spašava od zarobljenosti pred aspektima i idejnim pravcima stranim značenjima u datim stihovima, i otklanja naše vlastite predstave i predrasude koje nam onemogućuju da uočimo značenje. Tako, zahvaljujući ovom otklanjanju predrasuda, mi možemo doseći spoznaju suštine svakog pojedinog fenomena. Kako bi se na vidjelo iznijele tajne ezoterične mudrosti Hafizovih stihova, generalno, za sve ključne riječi u njegovoj poeziji potrebno je koristiti fenomenološki metod. Međutim, to bi bio poprilično zamašan posao čija bi realizacija ovdje bila nemoguća. Ono što mi radimo, jeste raspraviti o jednom od temeljnih značenja, možda i o najtemeljnijem značenju u Hafizovom mišljenju koje potiče iz srca. To je značenje onoga što je nominirano kao bohemstvo. Bohemstvo za nas predstavlja glavnu kapiju vidokruga Hafizova mišljenja, i ključ ezoteričke mudrosti Irana. Hafiz, na stupnju na kojem se ostvaruje njegov istinski identitet pjesnika, svoj život nominira bohemstvom. Pjesništvo, baš kao i svi drugi načini izražavanja umjetnika, jeste forma kroz koju se izražava Hafizov identitet, te stoga i samo otkrivanje istine o bohemstvu i osvjedočenje u njenu suštinu bit će način da nam se predstavi područje pjesnikova bitka, odlike njegova identiteta, ili, kako sam pjesnik kaže, da

nam se ukaže njegova kreativnost. Prije negoli se upustimo u razmatranje suštine bohemstva, pogledajmo što sam Hafiz veli o svojoj umjetnosti.

Bohemstvo: Temeljna umjetnost Hafizova

Hafiz je umjetnik i mi njegovu umjetnost određujemo kao pjesništvo. I sam Hafiz je u svojoj poeziji govorio o svom identitetu umjetnika, te si je prispolobio nekolike grane umjetnosti među koje ne spada pjesništvo. To ne znači da se nije smatrao pjesnikom. On je svjestan umjetničkog savršenstva poezije. Međutim, pjesništvo za Hafiza nije temeljna umjetnost, ono je samo dodatna disciplina druge umjetnosti. Njegova temeljna umjetnost je bohemstvo. Kako ćemo vidjeti, bohemstvo predstavlja suštinu Hafizove zaljubljenosti i njegovog identiteta umjetnika, i pjesništvo se, kao i drugi načini umjetničkog izraza, pojavljuje u svjetlu ove temeljne umjetnosti. Ostali načini umjetničkog izraza koji se javljaju iz bohemstva jesu optimistično gledanje, lutanje i pjesništvo. Hafiz u jednom svom stihu veli:

Ja sam zaljubljen, bohem sam, s vedrinom gledam na svijet i to otvoreno govorim da se zna da sam ispunjen brojnim vještinama.

U ovom stihu Hafiz, govori o tri različite vještine a da ne spominje vještinu poezije. Iako su zaljubljenost, bohemstvo i optimizam spomenuti zajedno, oni nisu u istoj kategoriji. Zaljubljenost se nalazi na prvom mjestu. Kako ćemo kasnije pojasniti, zaljubljenost je suština Hafizova bohemstva. Drukčije kazano, bohemstvo i zaljubljenost imaju jedinstveno značenje, to su dva naziva za jedan pojam koji je temeljem svih vidova kreativnosti. Treća vještina, treći izraz kreativnosti jeste optimizam koji proističe iz bohemstva, i javlja se nakon nje. I drugi Hafizovi izrazi kreativnosti jesu u okviru istog određenja. Temelj svake vrste kreativnosti jeste bohemstvo i zaljubljenosti, i sve ostalo jesu tek nuspojave bohemstva. Ova postavka će kasnije biti detaljnije razrađena.

Kako je bohemstvo temelj svake vrste Hafizove kreativnosti, prvi korak koji trebamo učiniti pri upoznavanju pjesnika jeste iznijeti na vidjelo istinu o ovoj vrsti kreativnosti. Kako bismo izveli to značenje, mi se izravno moramo okrenuti Hafizovim stihovima i najprije raspraviti sam pojam bohemstva na mjestima na kojim pjesnik govorci o svom bohemstvu.

Hafiz je termine bohem i bohemstvo koristio u desetinama stihova svog Divana. Neki naučnici su izdvajali ove stihove, a katkada ih i klasificirali.³ U jednoj od ovih studija za osnov su uzeti stihovi u kojima su rabljeni termini bohem i bohemstvo, te su na sljedeći način spomenuta obilježja ili svojstva bohema: Bohemstvo je kreativnost koja se kasno postiže, a istovremeno je zapisana, dodijeljena u Iskonu. Bohem je poklonik užitka, sladostrasti, pića, pijančenja, lutanja i veselog pogleda; on je indiferentan prema pobožnosti i asketizmu, protivnik je pokajanja i neprijatelj prevare i licemjerstva. Bohem je kalender (latalica), melamija (predmet pokude) i zaljubljenik. Naizgled je latalica, a u unutarnjem svijetu je postigao visoki stupanj. U konačnici on je poklonik pokornosti i spasenja.⁴ To su svojstva izvedena iz Hafizovih stihova, i njima se mogu pribrojiti još neke odlike. Međutim, ovdje nabrojana svojstva nas postavljaju pred veliku nedoumicu. Među ovim svojstvima se javlja jasna kontradiktornost: kako može postojati dar umjetnosti koji je od prabitka dosuđen ljudskome biću, a da se kasno zadobija, ili, kako je moguće da je čovjek istovremeno i hedonista, i pijanac, i indiferentan prema pobožnosti, i pored svega ovoga, poklonik pokornosti i spasenja? Ovo pitanje je moguće postaviti i u vezi s ostalim odlikama. Primjerice, Hafiz koji je na stupnju bohema, potcjenjuje pobožnjaka zbog njegove sebičnosti i oholosti, i smatra da je odmakao od ovih svojstava, međutim, istovremeno, on kao najveću, pa možda i jedinu zapreku između njega i Ljubljenog, vidi svoj ego. Kako je moguće da je on oslobođen egoizma i samoljublja, a da je opet došao u situaciju da bude zarobljen vlastitim jastvom?

Kao odgovor na ovo pitanje, može se kazati da se upravo zbog ovih međusobno kontradiktornih odlika, ovakav čovjek naziva bohemom. Drukčije kazano, bit bohemstva zahtijeva da čovjek istovremeno bude i pijanac, i hedonist, i latalica, i bezveznjak, i da ima visoki duhovni stupanj, da bude poklonik pokornosti i spasenja. Međutim, u ovom odgovoru su

³ V. Muhamed Humen, Hafiz, 3. izdanje, Tahrان 1353, str. 54; Sejjid Muhammed Ali Džemalizade, Endek Ašina-ji ba Hafiz, Geneve, 1366, str. 4-22; također v. Bahauddin Hurremšahi, Hafiz-name, I. dio, Tahrان 1366. str. 407 i dalje.

⁴ Hafiz-name, 1. dio, str. 407-413.

prisutne dvije nedoumice: Prvo, niti u jednom rječniku nije data ovakva definicija bohemstva. Čak i kad bismo kazali da je ova definicija izvediva iz Hafizove poezije ili iz perzijskih gazela, problem ne bi bio razriješen. Ovaj odgovor bi, zapravo, bio nategnut.

Drugi problem je sljedeći: Sve navedeno jesu svojstva prispolobiva bohemu, međutim, nama opet nije jasna suština bohemstva. Kakva suština može zahtijevati ovakva svojstva? Drugim riječima kazano, ako bi se po strani ostavile kontradiktornosti između odlika bohemstva izvedenih iz Hafizove poezije, opet to jesu svojstva koja se pojavljuju na stupnju bohemstva, dakle, sva ona nose odlike determinatora. Šta je suština koju determiniraju ova svojstva? Hafiz je prouzrokovao da se u našem umu pojavi ovakvo pitanje. On, pored toga što se postavlja tako da u različitim stihovima izriče svojstva bohema, sasvim jasno naglašava da je to tajna koja "nije data svakome".⁵ Budući da je tako, ispred svih ovih svojstava koja nabraja pjesnik, skrivena je tajna koju svako nije u stanju razotkriti. Ova tajna je znak za dragulj, za suštinu bohemstva. Ukoliko želimo saznati potpunu istinu o bohemstvu, mi se moramo truditi da otkrijemo ovu tajnu i upoznamo bit bohema. Tako sa ovog aspekta možemo istraživati njegova svojstva, i pomoću jednih odlika možemo razriješiti pitanje međusobne kontradiktornosti drugih.

Kako je moguće upoznati bit bohema? Kako se može podići zastor nad svojstvima koja se javljaju na stupnju bohemstva i kako se može razumjeti ona skrivena tajna? Mi ovdje trebamo otkrinuti zavjese, na tome putu se trebamo okrenuti njegovim stihovima, i tajna iza zastora koju budemo otkrili u bohemskoj poeziji postat će sasvim jasna. No, na koji način?

Naš metod u iznošenju na vidjelo onoga što se nalazi iza zavjese jeste upravo ovaj fenomenološki metod. Mi se izravno moramo okrenuti poeziji, i shvatiti tako što ćemo spoznati suštinu bohema. Fenomen kojeg se mi želimo doticati jeste poezija. Poezija jest misao, ili moderno kazano, ona jest jezik. Prije negoli se okrenemo ovom fenomenu, kako

⁵ *Ovaj znak iskoristi kao šansu, jer put bohemstva
Nije otkriven svakome, kao ni put prema riznici.*

bi se kazalo što je sa jezičkog aspekta ta zavjesa koja sadrži tajnu, i gdje je to mjesto na kojem nam valja tražiti otkrovenje, valja nešto kazati o odlikama ovog fenomena.

Dvojna semantička polja

Hafiz na jednom mjestu kazuje:

O tajni pijanstva i bohemstva ne slušaj Hafiza, slušaj mene

Jer ja sam taj koji je svake noći sa čašom, blizak prijatelj mjeseca i sazviježda Plejade.⁶

U ovom stihu pjesnik govori o dva jastva; prvo je jastvo koje govori o tajnama pijanstva i bohemstva, bliski prijatelj sazviježđa Plejade. Drugo jastvo je ono koje pjesnik spominje svojim mahlasom, njegovo lice koje svijet poznaje. Ta dva jastva komuniciraju sa nama. Hafiz komunicira sa nama, međutim, u njegovim riječima nema tajni pijanstva i bohemštine.

⁶ Ovaj distih je u nekim pouzdanim rukopisima kao i u štampanim Divanim u redakciji Ebu-l Kasima Indžu-ji Širazija (str. 107) i Suhejli-ji Hansarija (str. 315) naveden u citiranoj formi. Kazvini i Handeni su ovaj distih zabilježili u drugoj varijanti. Kazvini i Gani (str. 245) su, oslanjajući se na neke rukopise, prenijeli tako da umjesto "Hafiz" stoji „vaiz“, tako da bi ovaj stih prema tome glasio: O tajnama pijanstva i bohemstva ne slušaj vaiza, slušaj mene... Kao prvo, Kazvini i Gani su odabirom varijante sa „vaiz“ izbacili pjesnikov mahlas, a drugo, oni su previdjeli jednu delikatnu i duboku misao koje Hafiz želi izraziti praveći razliku između dva jastva. Omašku je napravio i Hanleri koji je izbjegao čitanje drugih rukopisa i umjesto Hafiz unio vaiz (Tom I, str. 712). Ono što je ovu dvojicu priređivača navelo na grešku jeste pitanje kako je moguće da Hafiz sa jedne strane sam sebi prispolobljava pijanstvo i bohemstvo, a sa druge strane ih se odriče. Nekada su to pitanje postavljali prepisivači, tako da su riječ "Hafiz" zamijenili rječju „vaiz“, i time previdjeli značenje dubokog i delikatnog stiha. Kada je Kazvini zapazio da u pouzdanim rukopisima stoji "Hafiz" a ne „vaiz“ počeo je razvijati pretpostavke, te kazao kako postoji mala vjerojatnoća da je neko drugi autor ovoga stiha. I neki drugi prepisivači su u ovaj stih unijeli određene izmjene; npr. Jedan od njih je zapisao: Upitaj Hafiza za tajnu ljubavi i komentar pijanstva, a drugi, pak: Pitaj Hafiza o tome šta je zabava. Treći je, pak, ovom gazelu pokušao pridodati distih u kojem se nalazi Hafizov mahlas. Sve ove omaške su proistekle iz činjenice da prepisivači i priređivači nisu razumjeli suštinu poruke. No, ne bi trebalo biti nimalo zbumujuće kada neko pravi razliku između dva jastva. Hafiz je to pokazao u više stihova. Navedimo jedan primjer: Hafize, dergah staroga maga jest mjesto vjernosti. Za njeg čitaj lekciju ljubavi, i slušaj je od njega. Tako, onaj koji govori ove riječi je, u nekom smislu, neko drugi, a ne Hafiz.

Stoga nas njegovo drugo jastvo poziva da čujemo njegove riječi. No, pred nama su stihovi jednoga pjesnika. Mi se nalazimo naspram samo jednoga pjesnika. Ono što čitamo i slušamo jeste jedna pjesma. U tom slučaju, kakva je to Hafizova namjera?

Pjesnik ima svoju poeziju, ima svoj idiom, i svoj jezik. Međutim, njegova poezija sa semantičkog aspekta nosi dva nivoa recepcije, funkcionalira na dva polja. Svako semantičko polje pripada po jednome jastvu. Ukoliko je iskaz dobar, principi na kojima se zasniva struktura Hafizova jezika jesu principi površinske i dubinske strukture. Površinsku strukturu ovog jezika predstavlja denotacija, a dubinsku konotacija. Prva obuhvata površinsko semantičko polje pjesme, a druga njenu dubinsko semantičko polje. Površinsko semantičko polje jest ono što pjesnik, uz svoje pojavnvo, društveno jastvo prispodobljava Hafizu. Dubinsko semantičko polje jesu riječi što ih pjesnik prispodobljava jastvu koje je bliski prijatelj mjeseca i Plejada. O tajnama bohemstva upravo govori ovo drugo "ja". U skladu s time, ukoliko želimo doprijeti do tajne bohemstva, valja nam se okrenuti unutarnjoj strukturi Hafizove poezije, ili njenom dubinskom semanitčkom polju.

Na koji način možemo osluhnuti govor "bliskog prijatelja mjeseca i Plejada" umjesto da slušamo Hafizove riječi? Kada slušamo Hafizovu poeziju, kako koraknuti naprijed i prodrijeti u nova polja značenja, umjesto da ostanemo na razini značenjskog polja primarne denotacije, i kako tu možemo razaznati tajne bohemstva? Kako bi se dao odgovor na ova pitanja, najprije valja obratiti pažnju na to kakva veza postoji između ova dva semantička polja.

Ova polja se odnose na jednu poeziju, na jedan jezik i jednu skupinu riječi. U ovom jeziku svaka riječ ima dvije strane. Jedna strana je na površinskom polju, dakle, u površinskoj strukturi, a druga strana je u na dubinskom polju, u dubinskoj strukturi. Mi ove strane nominiramo kao denotativno i konotativno značenje. Denotativno i konotativno značenje je vezano za samo jednu riječ, i u poeziji oba ova značenja imaju svoju ulogu. Nesumnjivo bitno pitanje jeste nerazdvojivost ovih dviju strana. Između površinskog i dubinskog semantičkog polja postoji veza i krećući se od ove veze, moguće je razaznati dubinsko značenje svake riječi. Površinsko

značenje u svakodnevnom jeziku, dakle, u prirodnom jeziku jeste značenje primarne denotacije koje posjeduje svaki jezični znak. Dubinsko značenje jeste ono koje pjesnik, imajući u vidu primarnu denotaciju određenoga znaka, uvodi, pridodaje datoj riječi. Tako je primarna denotacija ključ za izvođenje i razumijevanje dubinskog značenja. Kako bi ovo pitanje bilo jasnije, mi ćemo navesti jedan primjer i razmotriti jednu od ključnih riječi u Hafizovoj poeziji; recimo, možemo uzeti riječ "Divane" (lud).

U Hafizovoj poeziji, i u iranskoj sufijskoj poeziji uopće, a osobito u Attarovim stihovima prisutne su dvije značenjske strane riječi lud i ludost. Denotativno ili površinsko značenje ove riječi jeste ono koje se podrazumijeva u svakodnevnom jeziku i koje je dato u rječnicima. Ova definicija se izriče s pomoću termina razbora i razboritosti. Ludost jeste suprotnost razboritosti. Ludak je pak onaj koji je daleko od razbora. Ova odaljenost, opet, nije ništa negoli nedostatak, odstutnost. Odsutnost razbora kod ludaka se u društvu prepoznaje po njegovom ponašanju. Ludak se ponaša neuobičajeno u odnosu na običaje i pravila ponašanja koji vladaju u svijetu. Njegova veza sa svijetom predstavlja jednu vrstu podsvjesnog antagonizma, podsvjesne manije. Sa druge strane i ljudi zauzimaju specifičan odnos spram ludaka, prema njemu se drugačije ponašaju i ograničavaju njegovo kretanje, zatvaraju ga ili okivaju u lance.

No, kada pjesnik spominje ludaka, kada govori o njegovim svojstvima, te izriče njegov odnos prema svijetu, on i za termin ludak, kao i za druge termine koje koristi kako bi opisao sve što se dovodi u vezu sa ludakom i ludošću, uz primarno ima u vidu i sekundarno značenje, koje je dubinsko, transponirano. Ovo transponirano značenje jeste u simetričnom odnosu spram denotativnog. Upravo onako kako pojам ludaka u primarnoj denotaciji označuje odmaknutost od razbora, tako i konotativno značenje označuje tu nerazboritost. Međutim, između ove dvije vrste nerazboritosti postoji velika razlika. U dubinskom semantičkom polju ludost označuje odstutnost razbora, međutim, ova odsutnost razbora nije nedostatak, falinka, već je prouzročena zrelošću (savršenstvom – kemal). Dručcije kazano, s aspekta dubinskog značenja ludost predstavlja jedan od duhovnih stupnjeva čovjeka. Duša se zbog savršenstva uma distancirala od racija. Svojstva koja pjesnik ima u vidu kad govori o ludaku, te odnosu

koji on uspostavlja sa svijetom oko sebe također jesu u svezi sa dubinskim značenjem. Tako će iz zbira ovih odnosa proizići dubinsko semantičko polje.

Kazali smo da ono što se podrazumijeva pod odstutnošću razbora u poeziji i s aspekta unutarnjeg značenja jeste stupanj koji postiže ljudska duša. Ovo pitanje ćemo još malo razraditi, kako bi ova dva semantička polja u jeziku postala jasnija. Primarna denotacija nerazboritoga je, kao i površinsko semantičko polje, u simetričnom odnosu sa prolaznim svijetom, sa svijetom materijalnoga. Ludak (nerazboriti) jeste pojedinački pripada skupini individua unutar društvene zajednice, i u površinskom semantičkom polju mi govorimo o njegovom odnosu sa drugim ljudima. No, dubinsko značenje glede prolaznog, materijalnog svijeta nije na površini, već je okrenuto unutarnjem, duhovnom svijetu čovjekovom. Riječ je o mnoštvu entiteta koji se u svojim suodnosima javljaju unutar tog prolaznog, materijalnog svijeta. I u duhovnom, unutarnjem svijetu je prisutno mnoštvo entiteta, no, u ovom slučaju to nisu međusobno neovisne realije, već je to mnoštvo koje čine stanja, nivoi i stupnjevi duše. Dubinska struktura jezika je okrenuta svijetu sačinjenom od upravo ovih stanja, nivoa i stupnjeva duše, promjena koje duh preživljava i odnosa ovih nivoa i stupnjeva. Stoga, kad pjesnik govorio o svom ludom srcu, o Draginom solufu koji ga drži zatočenim, o razboritome koji je, poludjevši počeo trčati za kosom što na mošus miriše, on govorio o stvarima koje jesu u njegovom biću, u njegovojoj nutrini. On nema komunikaciju sa vanjskim svijetom i sa bićima koja jesu u svijetu pojavnog. Ono što komunicira sa vanjskim svijetom i bićima u svijetu pojavnoga, jeste površinsko semantičko polje u poeziji, ili njena formalna struktura.

Jezik se, prirodno, upotrebljava kako bi nominirao spoljni svijet, bića na ovome svijetu i njihove veze i suodnose, i čovjek nema nikakve poteškoće da nominira realije, njihova svojstva i suodnose. Međutim, nominirati unutrašnji svijet ili terminološki kazano, mali svijet koji je predmetom mudrosti i filozofije jest izvan prirodnih granica jezika. Pored toga, svakako je neizbjegno da čovjek koristi jedinice prirodnog jezika kako bi opisao i definirao ovaj svijet. No, istovremeno, kako je svijet o kojem želi govoriti drukčiji od svijeta materijalnoga, nužno je intervenirao

unutar ovog, prirodnog jezika. To je ostvario na dva načina: jedan način je što je stvorio apstraktne pojmove i nominirao ih zasebnim sredstvima. To je nešto što su filozofi od davnina običavali činiti. Međutim, drugi put je put koji su slijedili pjesnici poput Attara i Hafiza. Ono što su oni učinili bilo je pronaći jezik koji ima dva semantička polja. Dva karakteristična iranska pjesnika poput Attara i Hafiza jesu mudraci koji su, sa ciljem da opišu stanja u kojima se nalaze i realije čovjekova unutarnjeg svijeta, umjesto da kao filozofi stvaraju neologizme i oznake apstraktnih pojmoveva, posegnuli za primarnim leksikom i, imajući u vidu semantičko polje izvan i iznad denotativnih značenja, iskazali željeno kroz poeziju. Tako je jezik iranske poezije na razini ezoteričkih⁷ mudraca različit od jezika filozofa. I filozofi su kao i spomenuti mudraci-pjesnici su želeli opisati unutarnji svijet. Međutim, jezik filozofa jest metajezik. Jezični znakovi koje oni koriste, jesu termini čije značenje ima istu vezu sa realijama unutarnjeg svijeta kakvu vezu imaju jedinice primarnog leksika sa "označenim" iz pojavnoga svijeta. Sa druge strane, jezik pjesnika – mudraca jeste prirodni, primarni leksik, koji nosi dva semantička polja. Upravo iz tog razloga ova dva semantička polja su povezana. Dubinsko semantičko polje jezika poezije, za razliku od teorijskog i apstraktnog jezika filozofa, nije neovisno. Kako smo vidjeli na primjerima leksema "lud" i "nerazboritost", dubinsko semantičko polje ovog jezika možemo prozrijeti tek pomoću površinskog semantičkog polja.

Ono što smo naveli o dva značenja pojma "lud" ni u kom slučaju ne predstavlja cjelovitu analizu pojmoveva "lud" i "nerazboritost" koji se javljaju u klasičnoj poeziji, pa time i kod Hafiza. Riječ "ludak" (divane) jeste jedna od ključnih riječi u iranskoj poeziji, a osobito kod Attara. Za analizu ove teme bila bi potrebna nova studija. Ovdje smo samo željeli ukazati na to kako se jedna riječ u poeziji može javljati u dva različita značenja i kako se s pomoću denotativnog značenja može doprijeti do unutarnjeg, transponiranog značenja. Ovo mišljenje važi i za druge ključne riječi, kao što su vino, krčma (mejhana), harabat (bašće), čaša, pir magova (stari mag),

⁷ Ovdje je termin ezoterični, kao i u primjeru ezoterička mudrost, upotrijebljen u antonijskom odnosu na „pojmовни“.

krčmar(ica), kao i druge ključne riječi, među koje spada i bohem (rind). Ovdje smo kao predmet istraživanja izabrali pojam bohemstva, jer bohem je temeljno Hafizovo određenje, a bohemstvo je u duhovnome svijetu njegova temeljna vještina. Izravno sa razumijevanjem pojma bohemstva vezano je i razumijevanje drugih pojmove i generalno razumijevanje ezoteričke poruke Hafizove. Kako bi se razumjelo bohemstvo, potrebno je pojasniti denotativno značenje ovog pojma.

Denotativno značenje bohemstva

Koliko mi je poznato riječi bohem i bohemstvo se ne mogu pronaći u rječnicima sastavljenim prije Hafiza. No, sigurno su ove riječi bile prisutne u perzijskom primarnom leksiku i bivale rabljene u proznom tekstu. Pojavljivanje pojma "bohem" u jeziku iranske poezije dogodilo se potkraj po hidžri 5., odnosno 11. stoljeća po Isau. Ovaj pojam se javlja u Hajjamovim rubaijama, te u Senaijevim i Attarovim stihovima. Međutim, u općem značenju sve do Hafiza se ovom pojmu u jeziku poezije ne daje neko osobito mjesto niti biva posebno naglašena u iranskoj ašikane poeziji, pa tako niti u Attarovim stihovima koji se smatra rodočelnikom filozofije "mističkog hedonizma". Vjerljivo je dvojno značenje ovog pojma kao i drugih pojmove koji odlikuju iransku mističku poeziju uneseno u Attarov Divan. Međutim, niti jedan od Hafizovih prethodnika u poeziji se nije opredijelio da sebe primarno nazove ovim imenom. Hafiz je taj koji je pojmovima bohem i bohemstvo dao mjesto u vrhu svoga poetskog jezika, i koristeći se njima iskazao nivo i stupanj svojega duha. Jasno je da pod utjecajem Hafiza pojam "bohem" zaokuplja veliku pažnju i da su potonji leksikografi davali definiciju pojmove "bohem" i "bohemstvo" na osnovu njihove upotrebe u Hafizovu Divanu. Otuda je tumačenje pojmove bohem i bohemstvo u rječnicima poput Surme-i Sulejmani, Ferheng-i Džihangiri, Burhan-i Kati' i Gijasu'l-Lugat davano pod utjecajem njihove upotrebe u Hafizovojo poeziji. I suvremenici rječnici koji su pisani po uzoru na spomenute klasične rječnike su posredno bili pod Hafizovim utjecajem. No, pogledajmo šta predstavlja to tumačenje.

Merhum Mu'in je za pojam bohem (rind) dao tačno pet značenja, od kojih se samo dvije mogu smatrati rječničkim tumačenjima. Ostala

su terminološka značenja ovog pojma koja se javljaju u iranskoj sufijskoj poeziji. Mi ćemo sada po strani ostaviti ova terminološka značenja koja se dovode u svezu sa dubinskim semantičkim poljem, i osvrnuti se na ova dva rječnička tumačenja. Prema prvom značenju bohem (rind) jest bistra i lukava osoba, a drugo značenje je nemarna i neusiljena osoba ili osoba koja se ne ponaša u skladu s općim pravilima. Muinovi izvori Surme-i Sulejmani, Ferheng-i Džihangiri, Burhan-i Kati' i Gijasu'l-Lugat, kao i neki stariji rječnici spominju manje-više istovjetno značenje ovih pojmove. Međutim, u većini ovih rječnika (Surme-i Sulejmani, Burhan-i Kati' i Gijasu'l-Lugat) korišten je još jedan pojam kako bi se objasnio pojam bohema. Taj pojam jeste pojam "poricanja". Prema ovim rječnicima bohem nije samo nemarna i neusiljena osoba, već on je i poricatelj. Mi, gledajući i određujući bohema kroz nemarnost i neusiljenost, kada koristimo ova svojstva imamo u vidu tek njegovo formalno ponašanje u društvu. No, ako bismo znali da je on i poricatelj, pored njegovog formalnog držanja i postupaka, mi bismo mogli sagledati i njegovu psihološku i mentalnu sliku. Uzme li se ta činjenica u obzir, bit će jasno da nemarnost i neusiljenost bohema nisu priostekli iz lošeg odgoja ili obrazovanja, štaviše, oni su rezultat jedne vrste znanja i vjerovanja. Uzimajući u obzir ovaj "epistemiološki" aspekt kod bohema, on je sa velikom vjerojatnoćom bilo uzrokom upotrebe ovoga pojma u jeziku poezije, a osobito u Hafizovim stihovima. Ranije, dakle, prije negoli je pojam bohema bio uvršten u jezik poezije, ovaj pojam se definirao u odnosu na ponašanje bohema unutar društvene zajednice. Svakako, ovdje se radi o hipotezi za čije bi potvrđivanje bilo potrebno sprovesti više istraživanja i analiza na korpusu starih tekstova. Međutim, čak i da se imala u vidu psihološka i epistemiološka strana bohema prije negoli je ovaj pojam uvršten u jezik poezije, poezija iranskih pjesnika, a osobito Hafizova poezija bi ovaj aspekt izbacila u prvi plan.

Štaviše, neki rječnici u svojim definicijama pojma bohem se više dotiču psihološkog i mentalnog aspekta bohema, nego što obraćaju pažnju na njegovo ponašanje, na njegov suodnos sa društvenom zajednicom. Primjerice, autor Gijasu'l-Lugat veli da je bohem poricatelj, i da njegovo poricateljstvo u seriatu nije proisteklo iz njegove neupućenosti, već je produkt njegove lukavosti. Zapravo, ovdje prisutno naglašavanje psihološkog

i mentalnog aspekta u bohema, definiranje bohema kao poricatelja, kao i upotreba pojma šeriat nas izdižu korak iznad iz površinskog semantičkog polja, odnosno iz površinske strukture. Značenje bohema na površinskom semantičkom polju nije ništa drugo do nemarnosti i neusiljenosti ili drskosti spram utvrđenih društvenih normi. Međutim, ukoliko ova nemarnost spram šeriata nije svojstvena strancima, djeci ili ludacima, znači da je ona svjesna i namjerna, i prema tome, prirodno je da se, želimo li istražiti uzrok ove nemarnosti i drskosti, okrećemo unutarnjem svijetu bohema i prikućujemo se dubinskom semantičkom polju. ♦

Sa turskog prevela:
Amina Šiljak-Jesenković